

L'herència del debat literari sobre la condició femenina en l'obra dramàtica de Francesc Palanca i Roca

The Inheritance of the Literary Debate on the Female Condition in Francesc Palanca i Roca's Dramatic Work

HILARI GARCIA GÁZQUEZ
hilarigarcia@hotmail.com

Universitat de València

Resum: Els estudiosos del teatre del segle XIX consideren que els gèneres escènics vuitcentistes, en especial el sàinet, són una font de documentació de la societat d'aquells anys. En conseqüència, a través d'una part important de la producció dramàtica de Francesc Palanca i Roca (1834-1897) podem resseguir els hàbits, els costums i les tradicions dels valencians d'aquell període, fins i tot la disputa o el debat al voltant de les dones que inundava els ambients literaris i acadèmics europeus des de l'edat mitjana. En aquest sentit, observarem com les obres per a escena de Palanca i Roca recullen l'herència dels tòpics misògins i dels arguments en defensa de la condició femenina, una herència que procedeix tant de la literatura culta com de la popular. En definitiva, la detecció i identificació d'aquests elements serà l'objectiu del present treball.

Paraules clau: misogínia, teatre, sàinet

Abstract: 19th century researchers consider that 18th century drama genres, especially the «sàinet» (a comic sketch), are a source of documentation on those years society. Consequently, we can follow the habits, uses and traditions of the Valencian people of that period through an important part of the drama production by Francesc Palanca i Roca (1834-1897), even the dispute or debate on women that used to flood the European literary and academic circles of the medieval age. In this respect, we will see how the drama plays by Palanca i Roca gather the heritage of misogynous topics and the arguments on women's condition defence, a heritage coming from the cultivated literature as well as from the popular one. All in all, the detection and identification of these elements will be the objective of the present work.

Keywords: misogyny, theatre, *sàinet*

DATA PRESENTACIÓ: 17/09/2020 ACCEPTACIÓ: 30/09/2020 · PUBLICACIÓ: 10/12/2020

1. Preàmbul. El teatre del segle XIX i els tòpics d'una disputa secular

El segle XIX és el període d'eclosió del gènere teatral, tant pel que fa al volum de producció, com al nombre d'espectadors o a la quantitat de nous espais escènics creats. És cert que des del punt de vista de la qualitat de la literatura dramàtica, no hi havia massa originalitat en les obres, i principalment es continuava la pràctica de gèneres considerats menors procedents dels segles anteriors. Gèneres que tenien com a objectiu el passatemps amb diversió i comicitat, a fi de satisfer un públic variat i divers amb l'única voluntat d'entretenir. Aquesta inèrcia també l'heretaren els models escènics nous, com la sarsuela, el sainet o el melodrama moderns, la qual cosa va provocar que les representacions teatrals foren un autèntic fenomen de masses durant el huit-cents (Garcia 2015).

Per als estudiosos de la societat del segle XIX, el teatre d'aquells anys és una font impagable d'informació, ja que a través de les seues línies se'ns permet conèixer les gents, els costums, els gustos, el caràcter i les tradicions d'un país i d'una cultura. En paraules de Xavier Fàbregas (1979: 5):

Si desapareguessin les fonts de documentació d'aquest segle, però els sainets sortissin miraculosament salvats de la pèrdua, podríem reconstruir la fisonomia de la nostra societat, en podríem seguir l'evolució amb una fidelitat absoluta: la relació entre les diferents classes socials, el pas del menestral acomodat a burgès, de terratinent a rentista, de petit artesà a obrer industrial, la transformació urbana.

No obstant això, és possible que en alguns casos particulars aquest suposat reflex de la realitat del moment siga el resultat d'una visió esbiaixada, com suggereix Baldó (1995) respecte de la producció d'Eduard Escalante. En aquest sentit, és interessant recordar que Gabriel Sansano (2014: 326) especifica:

L'obra d'Eduard Escalante sempre provoca la discussió de si fou un fotògraf realista de la societat valenciana de l'època (el tòpic més habitual des del seu temps ençà), o si, com apunten alguns historiadors (per exemple, Marc Baldó), el dramaturg reflecteix una societat inexistent, allunyada de les condicions de vida de les classes humils i de la conflictivitat social del darrer terç del segle XIX. Avui dia sembla evident que Escalante reflectí els seus veïns i certs ambients, però sempre des d'una òptica idealitzada, des d'un punt de vista bonhomí, lleument moralitzador i sense decantar-se per cap actitud de crítica social que poguera resultar estrident en la pau de la societat burgesa que representaven alguns dels seus amics.

Siga com siga, les captures nítides o distorsionades de la societat huitcentista són un tret ben significatiu d'aquest teatre. Un teatre que, tot i haver rebut els qualificatius de simple, caricaturesc, maniqueu o estereotipat i malgrat els prejudicis amb què conviu, posseeix una càrrega cultural inqüestionable per al sociòleg, l'historiador i, per què no, també per al filòleg. No en va, representà la manifestació cultural més important a la qual podia assistir un públic de procedència heterogènia,

que demanava un factor de divertiment i de socialització. Aquesta demanda, que creixia amb el temps, tingué una resposta per part dels empresaris i els dramaturgs teatrals amb la consegüent creació i construcció de sales i teatres arreu del país i amb la producció ingent de peces dramàtiques (Sansano 1997).

Els estudis, cada vegada més nombrosos, d'aquestes obres i de la seua recepció mostren la continuïtat i la recreació de tòpics i estereotips de la tradició literària culta i popular. En efecte, la major part d'aquestes peces arpleguen tots els llocs comuns de les manifestacions escèniques i de les pràctiques literàries dels segles anteriors. Per tant, si es volia fer plorar, els melodrames utilitzaven els elements reiterats i freqüents per a aconseguir la llàgrima fàcil. En canvi, per a aconseguir la comicitat, com és el cas de la major part de peces del teatre valencià del XIX, es recorria a una sèrie d'elements burlescos, eròtics, satírics i fins i tot escatològics. Entre aquests elements per a la burla i la sàtira es trobava la misogínia i la crítica sarcàstica a la condició femenina.

En concret, en l'obra teatral del lletraferit valencià Francesc Palanca i Roca (Alzira, 1834 - València, 1897), un dramaturg encara per descobrir entre els valencians actuals però amb una fama extraordinària durant el seu temps, trobem reflectits aquests tòpics misògins heretats de la tradició literària. Aquesta pràctica, que procedeix sobretot dels col·loquiers del segle XVIII, beu al seu torn del llegat medieval que té el seu punt culminant a casa nostra amb l'*Espill* de Jaume Roig i que troba continuació en la nostra praxi literària, tant culta com popular, dels segles XVI i XVII. Comptat i debatut, la plasenteria misògina és un motiu recurrent en la literatura popular del segle XVIII, la coneguda com la literatura de canya i cordell, que arplega els tòpics misògins medievals amb la presentació dels personatges femenins ridiculitzats pels seus vicis i capritxos.

Al costat de la crítica i la sàtira misògina en la producció de Palanca i Roca també trobem el discurs de la, diguem-ne, filogínia, igualment present en la tradició literària del nostre entorn des d'antany i sorgida com a reacció a la burla i l'escarni cap a les dones en els textos literaris. De fet, el debat sobre la condició femenina s'havia suscitat en la literatura en llengua vulgar des del segle XIII (Cantavella 1992b). A casa nostra, el debat literari pro i antifeminista, que també es coneix amb l'expressió francesa *querelle des femmes*, viurà el moment més àlgid al segle XV. Com afirma Antònia Carré (2007: 43-44) referint-se a aquell període:

Van sorgir autors i obres alineats en les files dels antifeministes i d'altres en les dels profeministes, que anaven repetint una sèrie de tòpics que van fer fortuna al llarg de tota l'edat mitjana. El fet de prendre part en el debat no volia dir que fossin més o menys misògins que els seus companys de generació, sinó que significava que participaven en un debat d'èxit assegurat, ja que de vegades trobem els mateixos autors defensant les dues postures antagòniques.

Aquests tòpics que s'utilitzaren a bastament en aquesta controvèrsia al voltant de la condició femenina van perviure en les pràctiques literàries dels segles posteriors fins a arribar al segle XIX. En conseqüència, es pot traçar una línia contínua de l'ús dels elements comuns derivats del debat entre misògins i filògins, que travessa la nostra literatura, tant culta com popular, i que podem resseguir fins als nostres dies. Per a tal fi, i focalitzant-nos en l'obra dramàtica de Palanca i Roca, en primer lloc rastrejarem els ingredients que s'hi fan servir per a dur a terme la burla misògina i, a continuació, les raons esmerçades per a la defensa de la condició femenina. Finalment, unes conclusions tancaran el breu però intens trajecte per aquesta disputa literària secular.

2. La sàtira misògina en la producció de Palanca i Roca

En les obres de teatre del segle XIX, no només en els sainets sinó també en aquelles que tenen un caràcter més ambiciós, hi trobarem bona part dels elements misògins que deriven de la visió androcèntrica de la societat, segons la qual l'home és el ser més perfecte de la creació mentre la dona és un ser secundari i accessori. Aquesta idea ve de lluny: els grecs i els romans ja la reflectien d'alguna manera en els seus mites i les religions monoteistes derivades de les creences dels pobles semítics tenen des de l'origen aquesta concepció. Un dels nostres clàssics, Bernat Metge, ho deixa ben clar al Llibre III de *Lo somni*, a través de Tirèsies:

Fembra és animal imperfet, de passions diverses, desplasents e abominables passionat, no amant altra cosa sinó son propi cos e delits; e si los hòmens la miraven així com deurién, pus haguessen fet ço que a generació humana pertany, així li fugirien com a la mort. No és animal en lo món menys net que fembres (Metge, 1999: 126-127).

D'altra banda, als segles XVIII i XIX aquesta crítica misògina ancestral, a més, anava lligada a la crítica del matrimoni, ja que les desgràcies conjugals s'atribuïen a les esposes. Això s'explica perquè el model de matrimoni estava basat en la desigualtat tradicional entre els sexes, és a dir, l'home era l'autoritat i la dona hi havia d'estar sotmesa. Per tant, la burla misògina servia per a criticar la dona que no feia cas a l'home a fi de contraposar-la a la dona plena de virtuts, que havia de ser dòcil i servicial (Gomis 2008).

Si reduïm la distància focal i ens centrem en la producció teatral de Palanca i Roca, podem detectar diversos moments d'aquesta vinculació entre crítica misògina i crítica al matrimoni. Per exemple, en la sarsuela *Un parent del atre món*, estrenada en 1872, amb música de Josep Jordà Valor, el personatge d'Andreu protesta:¹

1 D'acord amb la pràctica habitual en l'edició filològica de textos, hem transcrit fidelment el testimoni del text: s'ha respectat de manera escrupolosa la grafia i s'ha regularitzat només la disposició dels versos, la puntuació, l'ús de majúscules i minúscules, l'accentuació i la separació de paraules, utilitzant el guionet i l'apòstrof segons les normes actuals i el punt volat en el cas de les aglutinacions no previstes per la normativa. També en els títols de les obres. Així mateix, fem servir l'accent amb caràcter diacrític sobre la *à* que representa el verb *haver*, per tal de diferenciar-lo de la preposició *a*.

ANDREU Malaït siga el dimoni
 y l' hora en què m vach casar!
 Qui me hu habia de dir,
 qu al mes de tirar-me el llas,
 me trobara com m'encontre
 perdut y desesperat.
 Fresteche ple d'ilusions,
 y ella també, per sa part,
 pareix que no coneixia
 més nom que l nom del meu sant.
 Arriba el cas del casório,
 y al temps d'anar al altar,
 ve un parent del atre món
 y, ya desd aquell instant,
 el fulano, a sol ni a sombra,
 no la deixa sosegar.
 Y no és asò lo pichor,
 sinó qu ella, per sa part,
 cuant la riñc, la molt indigna
 me diu que l vol tant y cuant.
 Y haurà en lo món com les dones
 atre ganao més mal?
 Si el dia y part de la nit
 se u pasen sempre chiu chau,
 si cuant no estan chunts se busquen,
 sabeu pa què m'ha casat?²

De fet, aquesta crítica al matrimoni s'observa en moltes obres de Palanca, ja que aquesta institució no es percep com una unió entre dues persones que s'estimen, sinó com un instrument per a prosperar socialment o per a conservar les propietats familiars. Això és, hi ha també la crítica als matrimonis concertats per diversos interessos, tan habituals en aquells anys, i que podem trobar en les obres *Tres roses en un pomell* (1870), *Dos gotes d'aigua* (1871), *Un niu d'enredros* (1873), *Els dos anells* (1874), *La gata moixa* (1874), *Decrets de la Providència* (1878), *Ortigues y roselles* (1884), *El capital y el treball* (1885) o *Dos secrets en dos femelles* (1925). Al capdavant, la crítica al matrimoni es pot entendre com un equivalent a la crítica misògina que ens condueix sempre a un fet comú: la inferioritat de les dones en unes societats dominades pels homes.

Quant als tòpics misògins en concret, val a dir que les referències contínues a la creació d'Eva i a la causa del pecat original, un dels motius més recurrents de la literatura misògina, els trobem de manera reiterada en les peces de Palanca i Roca. Així, partim del fet que Eva és un ser creat mitjançant una costella d'Adam, amb l'objectiu de fer-li companyia i, a més, Eva és la culpable de la condemna del pecat original, ja que es va deixar seduir pel dimoni disfressat de serp i va arrossegar Adam i la humanitat sencera al patiment. Aquests elements, Eva, la serp o la costella, són freqüents per exemple a l'obra *Llàgrimes de una femella*, de 1859, on la protagonista femenina proclama:

2 *Un parent del atre món* (sarsuela bilingüe en dos actes, orchiinal y en vers), València, Impremta de Joan Guix, 1872, pp. 35-36

Hilari Garcia Gázquez. L'herència del debat literari sobre la condició femenina en l'obra dramàtica de Francesc Palanca i Roca

MARIA Això és un volcà pegat,
volcà apenes tira un pam,
y en quant yo toque el reclam
caurà dins del enfilat.
Si ell en altre camp se seba
li estarà la festa cara.
Ay! No sap ell encara
quant pot una filla d'Eva.³

I continua:

MARIA Compendre volguera yo
si, al traure-li la costella,
trovareu, Señor, en ella
gran diferència en la casta.
Digau-me si és d'atra pasta
que la que té esta femella!⁴

Fixem-nos també en el que diu la protagonista femenina de *La millor raó, el trabuc*, igualment estrenada en 1859:

PASCUALA La dona sense un costat
és un abret sense flor,
és tórtola que l seu plor
desgarra en la soletat;
és un manantial secat,
és un camp sense profit;
que si no's respon al crit
que pega el cor en lo intern
pases la vida en l'infern.
Cuan bo deu ser un marit!⁵

Per la seua banda, en l'obra *Lo que sembres, colliràs!* de 1871, Rafael tampoc no es queda curt pronunciant aquestes paraules:

RAFAEL Eixa eres tu, sí señores,
convé molt que tot se sàpia:
la víbora és venenosa
y, a hon se la troba, s'aplasta.⁶

3 *Llàgrimes de una femella (choguet en un acte y en vers)*, València, Impremta de la Regeneració Tipogràfica, 1859, p. 17.

4 *Op. cit.*, p. 18.

5 *La millor raó, el trabuc (pesa en un acte y en vers)*, València, Impremta de D. Julià Mariana, 1859, p. 14.

6 *Lo que sembres, colliràs!* (drama bilingüe de costums valencianes en tres actes y en vers), València, Joan Mariana i Sanz, editor, 1871, p. 29

Mes com veu allí el reclam,
en engaldir-se'l s'empeña.
Ella, l'enseña, l'enseña,
mes fuch y aumenta la fam.
Tropesa y cau, però què?
S'engolosina y apreta
y, hasta que s mencha la herbeta,
el veus sempre fent be, be!⁹

Entre els tòpics misògins que més recorregut han tingut en la cultura occidental destaca el de la famosa ària de *Rigoletto* de Verdi «La donna è mobile.» Aquesta consideració de la dona com una persona voluble, capritxosa, amb canvis de caràcter i d'opinió i amb qui no es pot confiar, la trobem reflectida en el següent extracte de *Lo que sembres, culliràs!*

RAFAEL Això vol dir qu'eixa cara
muda tantes carasetes
com dies té la setmana.
Vol dir també que'l que s'fie
d'eixa serp c'atrau i mata
s'omplirà el cor de veneno,
cremant-li entraña en entraña.
Y cuant vecha que no queda
res qu'emponsoñar, cuant hacha
romput del teixit del cor
hasta la fibra més alta,
del qu'és màrtir l'agonia
mirarà en risa sarcàstica.¹⁰

Una imatge que es repeteix en *Tres roses en un pomell*, amb l'afirmació de Bernat que ara reproduïm:

BERNAT (...) y el caràcter de Pepeta
Que, sense tindre res mal,
És veleidós, y sospeche
Que'l dia manco pensat,
Si t'ha fet trenta promeses,
Ninguna te n'cumplirà.¹¹

Així mateix, en la producció teatral de Palanca i Roca veiem diversos exemples d'un altre tòpic recurrent de la literatura misògina: el de la dona cotorra, que xarra pels colzes i malparla d'uns i d'altres. Concretament, en *Toni Manena y Chuan de la Son* (1872), Chaume diu a la seua filla: «do qu'és

⁹ *Tres roses en un pomell (comedia bilingüe en tres actes, de costums labriegues)*, València, Impremta de Victorino Leon, 1870, pp. 12-13

¹⁰ *Op. cit.*, p. 29

¹¹ *Op. cit.*, p. 20

en llengua o palustre / li has eixit tota a ta mare»¹² o en el miracle vicentí *El rey moro de Granada*, escrit conjuntament amb Bernat i Baloví i estrenat en 1960, el personatge de Pipare respon: «no sigues tan mentecato / que això són cuentos de dona».¹³

En aquests textos descobrim també el tracte denigrant cap a les dones a través de la burla i el menysteniment d'algunes circumstàncies derivades de la condició femenina. Un exemple el tenim en *La millor raó, el trabuc*, amb la següent sentència de Fumarell:

FUMARELL No sé lo que pot haver,
 mes yo crec, y no m'engañe,
 qu això és algun patatús
 d'eixos que tenen les dones.
 Conque no hi ha que fer cas
 y anem, alcalde, a lo nostre.¹⁴

Sense oblidar la cosificació de la dona per mitjà de comparacions amb elements que tenen una càrrega i un contingut clarament sexuals, com la que trobem en l'afirmació del protagonista masculí al final d'*Un niu d'enredros* (1873):

BATISTE Salero, viva la plata!
 Tinc que dir-los a vostés
 que, dins d'un mes o poc més,
 m'embarque en esta fragata;
 foc li faré a tot pirata
 que vinga tirant sarpaes,
 que pa soltar canonaes
 tenim els dos pit y gran.¹⁵

A més, la sàtira misògina es desprén directament o indirecta d'alguns dels títols de les obres de Palanca i Roca, com els ja esmentats *Llàgrimes d'una femella* i *Dos secrets en dos femelles*. Però on es reconeix de manera més evident aquesta plaseria és en el títol de la peça *La gata moixa*, atés que remet al caràcter malèvol d'una de les protagonistes darrere del seu posat de dona dòcil i servicial, d'ací que reba l'apel·latiu misogin del títol.

D'altra banda, tots aquests tòpics van lligats indistriablement al masclisme que predomina en aquestes obres de teatre, reflex, una vegada més, de la societat d'aquells anys. Aquest masclisme es percep en les situacions quotidianes, com l'obediència cega de la germana al germà que reconeixem

12 Toni Manena y Chuan de la Son (*choguet bilingüe, orichinal y en vers*), València, Impremta de Ramon Ortega, 1872, p. 12.

13 *El rey moro de Granada (Miracle)*, València, Impremta de D. Ignasi Boix, 1860, p. 6.

14 *Op. cit.*, p. 23

15 *Un niu d'enredros (choguet bilingüe de costums valensianes en un acte y en vers)*, València, Joan Mariana i Sanz, 1874, p. 30.

de les escoles d'aquell moment, inquietud que es veu reflectida en la seua obra *Las escuelas en España*, de 1874, on critica i denuncia l'abandonament que patia la instrucció pública primària. A més, va col·laborar estretament amb institucions de caràcter educatiu, cultural o benèfic com el Casino Obrer, l'Escola d'Artisans, l'Ateneu Científic i Literari, la Casa de la Beneficència o l'Asil de les Germanetes dels Ancians Desemparats (Llobat 1996).

En aquesta línia és comprensible que la problemàtica social siga un tema recurrent en la seua producció, de manera que és fàcil trobar-hi diatribes contra els opressors i els tirans, l'opulència o les injustícies, i discursos encesos a favor de les classes humils, dels treballadors o de les causes lícites i legítimes. Per tant, com a resultat d'aquest esperit compromés, alguns personatges femenins de Palanca i Roca, sobretot les joves protagonistes, es reivindiquen com a dones i defensen la seua condició davant de les actituds i els atacs dels homes que les envolten.

Així mateix, convé no oblidar que les dones eren part integrant del públic que assistia a les representacions teatrals. Això significa que la presència en les obres de personatges femenins, que de tant en tant pronunciaren parlaments reivindicatius dels seus valors i la seua condició com a reacció a les burles, les ridiculitzacions i els atacs dels personatges masculins, era un atractiu més de la trama i, sembla lògic, que l'autor ho utilitzara com a recurs per a aconseguir l'afecte del públic femení.

D'aquesta manera, la reivindicació de la condició femenina davant de la crítica misògina també enllaça amb la tradició dels textos en defensa de les dones i, en particular, amb la tradició valenciana del segle XV. Comptat i debatut, l'aparició de l'*Espill* de Jaume Roig, el gran referent de la nostra literatura misògina, tingué la seua hipotètica rèplica en un altre gran exponent de la nostra literatura, en aquest cas, filògina, com és la *Vita Christi* de Sor Isabel de Villena, sense oblidar el *Triumfo de les dones* de Joan Roís de Corella. En el procés d'escriptura d'aquestes dues últimes obres, Isabel de Villena i Roís de Corella també pensaven potser en el públic femení. Però probablement també tenien en ment la provocació que va suposar el llibre de Jaume Roig, amb la qual cosa el debat al voltant de la condició femenina estava servit a casa nostra amb productes de la millor qualitat (Cantavella 1992a i 1992b).

Tanmateix, a diferència d'aquests textos filògins de la nostra tradició literària, que per a la defensa de les dones utilitzen les fonts bíbliques i teològiques i prenen com a model de virtuts la Mare de Déu, en les obres de Palanca i Roca són les mateixes dones que, amb un discurs valent, es reivindiquen davant de l'actitud dominadora i els comentaris misògins dels personatges femenins. I ho fan de maneres ben diferents. En primer lloc, des d'una perspectiva aparentment frívola, però ferma i seriosa per a reclamar la llibertat de decisió a l'hora d'elegir marit. Així, el personatge de Casilda, la jove viuda protagonista de l'obra *Toni Manena i Chuan de la son*, amb gràcia i sense un pèl de vergonya, defensa, davant del seu pare, Chaume, la seua condició de dona i la seua llibertat per a triar, ja que el seu pare abans la va obligar a casar-se amb un home major que ella:

CHAUME No, com tu envies o truques,
 tenint flor, pedran els atres

Hilari Garcia Gázquez. L'herència del debat literari sobre la condició femenina en l'obra dramàtica de Francesc Palanca i Roca

CASILDA Però señor, si bé s mira,
quins delits ni quines faltes
són les qu'estic cometent
pa vindre'm sempre en cantaes?
Total de tot, què ve a ser?
Oixquen, que van a asustar-se:
vinguí al món molt chicoteta,
(asò hu dic als que no hu sàprien),
y els meus ulls ya eren luseros,
segons contaba ma mare;
aní creixent y me dien
tots cuant de prop me miraben,
en tindre tres sincs y un as,
va a donar vergoña al ànchels.

CHAUME Chica, chica

CASILDA No s'asuste,
que la mostra està palpable.

CHAUME Oy! Com palpable, guilopa?

CASILDA M'equivoquí, no s'espante.
Diga palpable o visible,
y és igual

CHAUME Tampoc m'agraes,
qu'entre palpable o visible...
Oy! No dic res

CASILDA Pare, calle.
Seguí creixent y als catorse
ya me cantaben albaes,
y hasta el balcó me reblien
de flors y frutes

CHAUME Tu acabes? (Impasientant-se)

CASILDA Per si en este em ria, colps;
si era en aquell, navaixaes;
y sinse tindre yo culpa
de que tots foren uns cafres,
per les preses de vosté
fon presís, antes con antes,
carregar en un marit
als dèsat añs. Sort qu'al atre
li agarrà un còlic tancat
y pipà. Déu que li hu pague.
Sense fills, viuda y en cuens,
pues sap que ne tinc en grande,
templà, fina chove y guapa
y alegre com unes pascues...

CHAUME Chica!

CASILDA Lo qu'és natural!
Tornen tots a les anaes,
y este em requiebra, aquell parla,
patechen uns, rabien atres...

Y el poble és un colomer
y roden coloms en grande
fent-li ru ru a la coloma
que hui, més lliure que l'aire,
vol un colom tret a pols
y no que ningú l'angañe.
Cuant tiren a broma, broma,
que a la broma tots no l' maten,
y a hon pose l'ull, pose bala
Chesús, Chesús!

CHAUME
CASILDA

No s'espante,
que com vinga un colomí
que a la coloma li agrade,
tinga segur que l ferixc
encà que l tiren a pacte.¹⁸

En segon lloc advertim la reivindicació de la dona des de la mateixa perspectiva de la sàtira misògina, és a dir, per mitjà de burla i mofa, en aquest cas, per part dels personatges femenins als homes i la condició masculina. Fet i fet, és el que Pepeta, la protagonista de *Tres roses en un Pomell*, porta a efecte, quan Batiste profereix un atac denigrant cap a les dones. A la frase provocadora de Batiste, «la dona és una gallina», Pepeta replica:

PEPETA

Batiste! Y l'home és un gall!
Pollastres en espolons
que tot ho prenen a broma.
Mes ya que parlem de ploma,
seguim les comparacions.
Gall és l'home, qu'envanit
de sa gran preponderància,
se pasecha en arrogància
posant en lo sel el crit.
El món se l troba chiquet
y, per més que les polletes,
y hasta les gallines fetes,
li cacarechen propet,
ell, més terne qu'un titot,
casi en despresi les mira,
sols de quant en quant se chira
pa moure algun alborot.
Y entre veros y no veros,
festa en festa y ball en ball,
l'home és lo mateix que l gall:
dos atajos d'embusteros.
Inconstants, desagraïts,
despòtics, desengañats,

18 *Op. cit.*, pp. 12-13.

Santa Mare soberana,
pregunta al que en brazos dus,
pregunta-li al teu Chesús,
eixa mala lley d'a hon mana?
Ay! Sí! Que ting molta gana
que acabe esta querella,
no vullc eixa lley que sella
la marca d'esclavitud!
Siñor, per què lley d'ambut
contra la pobra femella?
El home, en cuant ix el sol,
pega a fuchir al carrer,
si té què fer, fa el que fer,
y, si no, fa lo que vol.
Pero si pega algun vol
la dona, infelís se estrella.
Pos què? Déu no els emparela?
No són de igual condisió?
Mascles, tingau compasió,
Cuideu, cuideu la femella!
Per fi, serà impertinènsia
que contra els vils pantalons
les sinahues y els chipons
may tindrem independènsia.
Si adquirirem, en pasènsia,
del mànec la gran paella,
ay del que mos atropella,
ay del que hui mos enrabia,
que ell, ell voria en la gàbia
el gran vol de la femella!²¹

4. Cloenda. Un debat que no es tanca

Hem comprovat, doncs, com al llarg dels segles els tòpics misògins i la burla al voltant de la condició femenina s'han perpetuat en els textos literaris en paral·lel a una societat androcèntrica i patriarcal que arriba fins als nostres dies. O dit d'una altra manera: aquesta societat es reflecteix en la tradició literària en forma de plasereria misògina, atacs satírics i crítiques jocosos, la qual cosa no és més que l'evidència de comportaments i actituds masculistes.

No obstant això, aquesta burla misògina tindrà una resposta en forma de defensa de la dona que també es pot resseguir en nombrosos exemples literaris de la nostra tradició. És cert que, com hem vist, els models per a la reivindicació de la dona són diferents al segle XV i al segle XIX. Al segle XV la Mare de Déu era la imatge de la dona virtuosa en la qual s'havien d'emmirallar les seues congèneres, mentre que a partir del segle XVIII, però sobretot del segle XIX, gràcies als nous aires

21 *Op. cit.*, p. 19.

liberals, és la dona mateixa, sense models religiosos, qui es reivindica davant de la tirania masculina, com hem pogut comprovar en alguns dels textos reproduïts anteriorment.

Així, l'obra teatral de Francesc Palanca i Roca ens proveeix de nombrosos exemples d'aquesta disputa literària al voltant de la condició femenina. Les mostres que hem extret plasmen tant la sàtira misògina com la reivindicació de la dona i la igualtat entre els sexes. No cal dir que aquests conceptes relacionats amb el feminisme poden resultar anacrònics quan parlem del segle XIX. Tanmateix, la reivindicació de la dona està ben present en algunes obres de Palanca i Roca i, en aquest cas, a diferència del teatre d'Eduard Escalante, és possible que la visió de la realitat no estiga distorsionada o edulcorada i que, per tant, siga un reflex més o menys fidel del moment històric que es vivia.

A més, convé no perdre de vista que la plasenteria misògina literària, amb tot el contingut humorístic que es vulga, ha servit per a prolongar fins a l'actualitat una visió injusta, deformada i bisellada de la dona. En aquest sentit, les següents paraules d'Anna Maria Villalonga (2007: 81-82) reforcen aquesta idea:

Allarg dels segles, la situació indiscutiblement s'ha perpetuat, malgrat que, pel que fa a Occident, s'hagin produït avenços significatius en la dignificació del gènere femení. El Renaixement i el Barroc ofereixen tants exemples literaris contra les dones i contra el matrimoni, que es fa difícil (...) triar-ne un. El segle XVIII va representar un cert punt d'inflexió (...). Aquest tímid camí, que va obrir un debat que continuà de manera imparabile durant el XIX i el XX, no ha suprimit ni de bon tros l'existència d'un pòsit antifemení inqüestionable, encara que més o menys amagat. Inserits com estem en una societat patriarcal, els sentiments negatius al voltant de la dona els trobem des de l'antiguitat a l'actualitat (sic). Estan presents en tots els àmbits de la vida i, com a conseqüència, a la literatura, culta i popular. De vegades, ficció i realitat es retroalimenten.

Tot plegat, les imatges misògines de caràcter burlesc i humorístic que s'arrepleguen en la producció dramàtica de Francesc Palanca i Roca continuen el fil de la tradició literària misògina, de la mateixa manera que les reaccions filògines que s'hi observen s'insereixen en la rèplica del debat sobre la condició femenina, amb referents diferents respecte dels de la literatura medieval, però en la mateixa línia de la controvèrsia. Així mateix, algunes de les reivindicacions en favor de les dones que s'adverteixen en certes obres d'aquest dramaturg poden ser llegides com a exigències valentes i atrevides per al moment en què estan escrites. És per això que en el marc del teatre popular del segle XIX, amb unes manifestacions escèniques que tendien normalment al tradicionalisme i, doncs, a la conservació d'un determinat model de societat i de relació entre els sexes, basat en la submissió de la dona cap a l'home, els discursos d'alguns dels personatges femenins de Palanca resulten sorprenents pel seu fons feminista avant la lettre. Aquest contingut de regust renovador i modern es troba en una part important de la producció teatral de l'escriptor d'Alzira, atés que el seu tarannà liberal i el seu republicanisme militant, com ja s'ha explicat més amunt, s'hi deixa notar a través de la defensa de les idees democràtiques, de les classes humils i dels grups discriminats i en contra de la tirania dels poderosos, de la corrupció i de les injustícies.

Bibliografia

- Baldó, M. (1995) «Els silencis d'Escalante. Nota sobre la València de fi de segle», *Saó Monogràfics*, 24, pp. 11-13.
- . (1986a) «Els orígens del teatre valencià modern», dins *El teatre al País Valencià durant la Guerra Civil (1936-1939)*, Barcelona, Curial, vol. 1, pp. 13-53.
- . (1986b) «Els valencians de la Restauració. Estudi sobre la composició de la societat valenciana del 1874 al 1902. I», *Estudis romànics*, XVIII, pp. 1-211.
- Cantavella, R. (1992a) *Els cards i el llir: una lectura de l'«Espill» de Jaume Roig*, Barcelona, Quaderns Crema.
- . (1992b) «Sobre *El triunfo de las dones* de Roís de Corella», *Actas del II Congreso Internacional de la Asociación Hispánica de literatura Medieval*, Alcalá de Henares, Universidad de Alcalá, pp. 217-228.
- Carré, A. (2007) «Llegir l'Espill a la Baixa Edat Mitjana i avui», *L'Avenç*, 325, pp. 41-46.
- Fàbregas, X. (1972) *Aproximació a la història del teatre català modern*, Barcelona, Curial.
- . (1978) *Història del teatre català*, Barcelona, Millà.
- . (1979) *Sainets del segle XIX*, Barcelona, Edicions 62.
- Garcia, H. (2015) «Els inicis de la sarsuela en valencià (1859-1874): *Un casament en Picaña* de Francesc Palanca i Roca i Joan Garcia Català», *Studia Iberica et Americana*, 2, pp. 810-842.
- Gomis, J. (2008) «La sátira del matrimonio en pliegos sueltos y *col loquis* del siglo XVIII», *Nuevo Mundo, Mundos Nuevos*. Coloquios [En línia]. <<https://journals.openedition.org/nuevomundo/26403>> [darrera consulta: 30 d'octubre de 2020].
- Metge, B. (1999) *Lo somni*, Barcelona, Quaderns Crema.
- Mérida, R. (2000) «Mujeres y literatura de los medioevos ibéricos: voces, ecos y distorsiones», *Estudis romànics*, 22, pp. 155-176.
- Llobat, F. J. (1996) *Vida y obra de Francisco Palanca y Roca*, Alzira, Falla Camí Nou-Ajuntament d'Alzira.
- Sanchis Guarner, M. (1980) *Els inicis del teatre valencià modern (1845 1874)*, València, Institut de Filologia Valenciana.
- Sansano, Gabriel (1997) «Per una revisió del sainet valencià del segle XIX: Josep Bernat i Baldoví, un exemple», dins Josep Bernat i Baldoví, *Teatre en valencià I (Obra Completa)*, Catarroja, Afers, pp. 13-22.
- . (2014) «El teatre popular del segle XIX, dos exemples: Bernat i Baldoví i Eduard Escalante», *Estudis filològics en homenatge al professor Joan J. Ponsoda*, Alacant, Universitat d'Alacant, pp. 313-331.
- Villalonga, A. M. (2007) «*La literatura popular i la tradició misògina: algunes balades del Romancerillo catalán*», *Llengua & Literatura*, 18, pp. 75-106.